

УДК 349.6

І. М. Старосуд, здобувач Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, суддя Донецького окружного адміністративного суду

СТАНОВЛЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ І ВИХОВАННЯ В МІЖНАРОДНИХ ПРАВОВИХ АКТАХ

Проаналізовано становлення концепції екологічної освіти і виховання в міжнародних правових актах з акцентом на програмні документи ООН. Основою для аналізу стали положення фінальних рішень конференції Ріо-де-Жанейро “Порядок денний на XXI століття” і Ріо+20 “Майбутнє, якого ми прагнемо”, виявлено основні тенденції та перспективи їх упровадження у національне законодавство.

Ключові слова: екологічна освіта; екологічне виховання; екологічне право; сталий розвиток; екологічна безпека.

The paper analyzes the formation of the concept of environmental education and upbringing in international legal instruments with a focus on UN policy documents. The basis for the analysis were the final position of the Conference of Rio de Janeiro “Agenda for the XXI century” and the Rio+20 “The future we want”, the main tendencies and perspectives of their implementation in national legislation are found.

Key words: environmental education; environmental upbringing; environmental law; sustainable development; environmental safety.

Постановка проблеми. Багатогранність і багатоаспектність сучасних екологічних проблем потребують диференціації напрямків їх розв’язання, зміни наявних парадигм щодо змістовного та ціннісного наповнення соціальних категорій, гармонізації різних підходів і формування уніфікованої комплексної системи заходів. Своєчасне та адекватне реагування на сучасні еколого-економічні виклики неможливе без кардинальної зміни суспільної моралі, освітньо-виховних стандартів тощо.

Невипадково у Національній парадигмі сталого розвитку, розробленій Академією наук України, наголошується, що в Україні за період 1992–2002 рр. прийнято базові нормативно-правові акти у сфері освіти, Державну національну програму “Освіта” (“Україна XXI століття”), Національну доктрину розвитку освіти, низку державних галузевих програм, які частково відображають положення Порядку денного на XXI ст. Затверджено Концепцію екологічної освіти в Україні (2001 р.), що співвідноситься з тезами Салонікської декларації та містить обґрунтування теоретико-методологічних засад становлення системи екологічної освіти, її пріоритетні завдання. Реформи 2003–2011 рр. ознаменовано запровадженням нових стандартів освіти і принципів Болонської декларації, формуванням нормативної бази, яка регламентує порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності з урахуванням світового досвіду.

Проте глибина освітніх реформ, якість і ефективність роботи навчальних закладів та установ не можуть повною мірою задовольнити сучасні потреби особистості й суспільства. Негативним аспектом є несформованість інституційного забезпечення впровадження концепції освіти в інтересах сталого розвитку (ОСР) у практику, зокрема не розроблено національного плану дій і не створено спеціального регулітивного органу, як це передбачено Стратегією СЕК ООН для освіти в інтересах сталого розвитку (2005 р.). Навчальні курси з ОСР викладаються лише в окремих вітчизняних ВНЗ.

© І. М. Старосуд, 2014

Актуальними залишаються проблеми доступності та якості освіти. Згідно з даними доповіді про людський розвиток ПРООН-2011, втрати індексу рівня освіти з урахуванням нерівності для України становили 6,1 %. Посилюється територіальний аспект нерівності: у дошкільній і загальній середній освіті зростають відмінності в розрізі “міські поселення – сільська місцевість”, а також між регіонами країни за основними освітніми показниками [1, 34–35].

Таким чином, зважаючи на значний вплив міжнародного законодавства на національне, необхідність урахування найкращих практик і стандартів у процесі його розвитку та інституалізації, слід констатувати, що дослідження питань екологічної освіти виховання на міжнародному рівні має надзвичайно велике методологічне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною і методичною основою дослідження стали наукові праці провідних вітчизняних і зарубіжних учених, юристів-екологів, котрі досліджували проблеми міжнародно-правової охорони навколишнього середовища, таких як В. І. Андрейцев, М. М. Бринчук, А. П. Гетьман, С. М. Кравченко, В. І. Лозо, Н. Р. Малишева, М. М. Мікієвич, Ю. С. Шемшученко.

Окремі елементи проблеми розглядалися у працях учених, які досліджували соціологічні аспекти в екологічній сфері: М. М. Саппа, О. Г. Стегній, освітньо-педагогічні: О. Є. Висоцька, М. М. Кисельов, В. С. Крисаченко та ін.

Значну роботу у сфері систематизації міжнародного законодавства щодо екологічної освіти було проведено В. В. Еліас у підготовці збірника “Освіта в інтересах сталого розвитку в міжнародних документах і угодах”, який було видано у 2005 р. [2].

Незважаючи на суттєвий внесок учених у створення комплексного методологічного середовища для дослідження проблем екологічної освіти і виховання, необхідно констатувати, що питання становлення концепції екологічної освіти й виховання в міжнародних правових актах так і не стали предметом окремого дослідження, а наявні праці мають епізодичний характер.

Мета статті – аналіз становлення концепції екологічної освіти і виховання в міжнародних правових актах з акцентом на програмні документи ООН, виявлення основних тенденцій та перспектив їх запровадження в національне законодавство.

Виклад основного матеріалу. Наразі закінчується Десятиріччя освіти в інтересах сталого розвитку (2005–2014), проголошене Генеральним директором ЮНЕСКО Коїтіро Мацуурою з метою акцентування уваги національних урядів на необхідності створення відповідної освітньої політики та її компонентів як складової частини концепції сталого розвитку. Підбиття підсумків успішності зазначеного процесу відбудеться у листопаді 2014 р. на конференції під егідою ООН у м. Нагойя (Японія). Водночас у рамках зазначеної декади освіти для сталого розвитку створено цілий ряд методичних напрацювань, які значно впливатимуть на реалізацію освітніх програм у майбутньому.

На жаль, з різних причин Україна фактично залишилась осторонь цих міжнародних процесів. Питання розвитку екологічної освіти як складової загального процесу освіти в інтересах сталого розвитку залишаються скоріше на рівні окремих декларативних положень. Загострення економічних і соціальних проблем, у свою чергу, відволікає органи державної влади та місцевого самоврядування від розв’язання екологічних, які, на їхню думку, не актуальні. До однієї з таких проблем належить формування ідеологічного підґрунтя щодо сталого розвитку.

Усвідомлення необхідності й актуальності проблем екологічної освіти вже тривалий час є одним із напрямків діяльності на міжнародному рівні. Так, В. Еліас у цьому контексті визначає основні дати розвитку екологічної освіти: 1972 – Стокгольмська конференція; 1977 – Тбіліська конференція з екологічної освіти; 1987 – Московська конференція з екологічної освіти (Тбілісі+10); 1987 – Доповідь Всесвітньої комісії з навколишнього середовища

і розвитку (Комісія Брундтланд); 1992 – Всесвітній саміт у Ріо-де-Жанейро (КНСР ООН), Порядок денний на XXI століття; 1996 (1998 – доопрацювання) КСР ООН, “Міжнародна програма роботи в галузі освіти, інформування громадськості та підготовки кадрів”; 2002 – Всесвітній саміт з питань сталого розвитку; 2003 – Київ-2003: рішення міністрів довкілля про початок розробки Стратегії ОУР для регіону ЄЕК ООН; 2004 – Стратегія ЄЕК ООН з освіти в інтересах сталого розвитку; 2005–2015 рр. – Десятиліття ООН з освіти в інтересах сталого розвитку [2, 7].

Як можна бачити з наведених дат, питання розвитку екологічної освіти нерозривно пов’язані з основними програмними документами ООН та процесами в рамках розвитку механізмів Ріо-де-Жанейро (Ріо+5, Ріо+10, Ріо+20). Отже, найбільше зацікавлення викликає динаміка саме цілей і заходів у рамках цих процесів, яка відбулася за 20 років, оскільки саме в їх рамках продовжуватимуться напрацювання, зроблені ЮНЕСКО за час Десятиріччя освіти в інтересах сталого розвитку.

Конференція з навколишнього середовища та розвитку Ріо-де-Жанейро 1992 р. стала значною віхою в розвитку міжнародного екологічного права та підходів до параметрів розвитку людства, фактично започаткувавши нову ідеологію, спрямовану на комплексне вирішення економічних, екологічних і соціальних питань у процесі розвитку суспільства.

На важливості освітньої складової сталого розвитку наголошує також О. Є. Висоцька, зазначаючи, що на початку XXI ст. головним стратегічним завданням усієї світової спільноти є забезпечення стабільного та ефективного існування сучасної цивілізації на засадах цілісності природного оточення, економічної життєздатності та соціальної справедливості для нинішніх і майбутніх поколінь. Вирішення цих питань стало можливим з упровадженням у зміст соціальної та освітньої політики стратегії сталого розвитку [3, 5]. Водночас у самій Декларації з навколишнього природного середовища та розвитку питання освіти навіть не згадуються.

При цьому у виданому ЮНЕСКО “Керівництві та рекомендаціях з переорієнтації педагогічної освіти на виконання завдань сталого розвитку” зазначається: саме у Порядку денному на XXI ст. записано, що для створення більш сталого світу необхідні численні зусилля на багатьох фронтах. У 40 главах Порядку денного на XXI ст. йдеться про значну кількість ініціатив, потрібних для того, щоб держави могли успішно досягнути сталого розвитку. Освіта, як стверджується в Главі 36 під назвою “Сприяння освіті, інформуванню населення та підготовці кадрів”, є одним із таких напрямків роботи, який має великі потенційні можливості для реалізації концепції сталого розвитку; однак лише одна освіта не спрямує громадян і держави на створення сталого майбутнього. Багато людей та організацій мають узяти на себе солідарну відповідальність за створення більш сталих спільнот, у тому числі шляхом забезпечення доброго управління, проведення освіченої політики, участі громадянського суспільства і прийняття на себе зобов’язань. Не можна уявити собі, як люди різних країн зможуть просуватись до створення більш сталого світу без сприяння з боку працівників освіти всієї земної кулі [4, 11].

Таким чином, стандарти екологічної освіти в рамках досягнення сталого розвитку були визначені саме у Главі 36 “Порядку денного на XXI століття” “Сприяння освіті, інформуванню населення і підготовці кадрів”. Зокрема, в ньому передбачалося, що питання освіти, розширення поінформованості населення і професійної підготовки пов’язані практично з усіма галузями діяльності в рамках “Порядку денного на XXI століття” і ще тісніше пов’язані з питаннями задоволення основних потреб, створення потенціалу, з даними та інформацією, наукою і роллю основних груп.

З метою їх реалізації виділялись три програмні галузі: а) переорієнтація освіти на питання сталого розвитку; б) розширення поінформованості населення; в) сприяння професійній підготовці.

Переорієнтація освіти на сталий розвиток має ґрунтуватись на тому, що освіта, включаючи формальну, підвищення поінформованості населення і професійну підготовку, розглядається як процес, за допомогою якого людина і суспільство можуть повною мірою розкрити свій потенціал. Освіта має вирішальне значення у сприянні сталому розвитку і розширенні можливостей країн у вирішенні питань навколишнього середовища й розвитку. Хоча базова освіта забезпечує основу для будь-якої форми освіти з питань навколишнього середовища і розвитку, останню необхідно визнати істотно важливою частиною процесу пізнання. Як формальна, так і неформальна освіта – незамінні чинники у зміні підходів людей для можливості оцінювати і розв'язувати проблеми, що стоять перед ними у галузі сталого розвитку. Вони також мають вирішальне значення для забезпечення поінформованості з питань екології та етики, формування цінностей і підходів, вироблення навичок і заохочення поведінки, сумісної зі сталим розвитком і метою забезпечення основ ефективної участі населення в процесі прийняття рішень. Щоб бути ефективною, освіта з питань навколишнього середовища і розвитку має стосуватися питань динаміки фізичного/біологічного, соціально-економічного середовища і розвитку (включаючи, можливо, духовне) людини, бути невід'ємним елементом усіх дисциплін, використовувати всі формальні й неформальні методи та ефективні засоби комунікації.

Крім того, широка поінформованість населення розглядалась як частина глобальних зусиль у галузі освіти, спрямованих на зміцнення підходів, цінностей і заходів, сумісних зі сталим розвитком. Важливо підкреслити принцип передачі повноважень, звітності та ресурсів на найбільш відповідний рівень, причому перевагу слід віддавати відповідальності й контролю місцевих органів за діяльністю з підвищення поінформованості населення.

Також у Порядку денному професійна підготовка розглядалась як один із найважливіших засобів розвитку людських ресурсів, що сприяють переходу до більш сталого світу. Вона повинна мати конкретне професійне спрямування з метою заповнення прогалин у знаннях і навичках, що допомогло б людям знайти роботу і взяти участь у заходах, які стосуються навколишнього середовища й розвитку. Одночасно програми професійної підготовки мають сприяти підвищенню поінформованості з питань навколишнього середовища та розвитку у вигляді двостороннього навчального процесу [5].

Таким чином, саме ці положення тривалий час визначали зміст і сутність екологічної освіти в контексті сталого розвитку.

У червні 2012 р. у Ріо-де-Жанейро відбулася чергова Конференція Організації Об'єднаних Націй з питань сталого розвитку, яка отримала назву Ріо+20. Результатом роботи Конференції стало не тільки підбиття підсумків успішності діяльності держав за 20 років, що пройшли з моменту прийняття Декларації з навколишнього середовища та розвитку, але й формування нових напрямків, цілей і пріоритетів сталого розвитку. За результатами роботи Конференції було сформульовано значний за обсягом підсумковий документ із назвою “Майбутнє, якого ми прагнемо”, котрий було схвалено 27 липня 2012 р. на 123-му пленарному засіданні Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй.

Зважаючи на значний програмний вплив зазначеного документа на подальшу діяльність держав у сфері досягнення сталого розвитку, досить важливий аналіз його положень у контексті реалізації конкретних напрямів екологічної політики України, в тому числі у сфері екологічної освіти. Зауважимо, що одним із основних пріоритетів сталого розвитку на сучасному етапі визнано подолання бідності, відмова від нерациональних та заохочення раціональних моделей споживання і виробництва, охорона та раціональне використання природних ресурсів як бази економічного і соціального розвитку. У зв'язку з чим наголошено на необхідності пропаганди комплексних і сталих методів управління природними ресурсами та екосистемами.

Так само в документі прямо зазначено, що через освіту (в усіх її формах) забезпечується реалізація потенціалу дітей, жінок, різних категорій населення з метою забезпечення сталості та поступового економічного зростання, а також необхідність навчання працівників потрібних навичок, у тому числі за допомогою освіти і зміцнення потенціалу.

Таким чином, формування системних знань щодо таких методів управління, інформування про них та їх популяризація серед різних верств населення, а особливо серед осіб, що відповідають за прийняття екологічно значущих рішень, і тих осіб, діяльність яких пов'язана з використанням природних ресурсів та впливає на стан навколишнього природного середовища, має стати одним із напрямків екологічної політики.

Особливу увагу викликає аналіз рамкової програми дій та подальших заходів документа. Наприклад, акцентовано, що в рамках розвитку сільського господарства і сільських територій необхідно забезпечити доступ сільськогосподарських виробників до освіти і професійної підготовки, знань та відповідних технологій, включаючи технології, що призначені для ефективного зрошення, повторного використання очищених стічних вод, а також збирання та зберігання води. Крім того, слід активізувати сільськогосподарські дослідження, а також системи поширення знань, професійної підготовки та освіти з метою підвищення рівня виробництва і сталості в сільському господарстві та доступу до них фермерів, рибалок і лісоводів для забезпечення вибору методів сталого виробництва.

Отже, в контексті реалізації цього програмного документа виділяється окрема категорія осіб, на яку має бути орієнтована діяльність з екологічної освіти, – сільські жителі. Зазначена діяльність може реалізовуватися через програми розвитку “зеленого туризму”, поширення інформації про сучасні технології сільськогосподарського виробництва, спрямовані на раціональне використання та підвищення ефективності використання природних ресурсів.

Акцент на окремих аспектах екологічної освіти зроблено також у розділі “Освіта”. Зокрема, зазначено, що необхідно забезпечувати розширення можливостей освітніх систем у плані підготовки людей до виконання завдань сталого розвитку, в тому числі шляхом підвищення якості підготовки педагогів, складення навчальних програм з проблематики сталого розвитку, розробки програм, які готують осіб, що навчаються, до роботи в різних галузях, котрі пов'язані зі сталим розвитком, та ефективнішого використання інформаційно-комунікаційних технологій для підвищення результативності навчання.

Реалізація зазначеного положення потребуватиме кардинального перегляду екологічної складової професійної та вищої освіти, зміни пріоритетів на практичне застосування отриманих знань у процесі професійної діяльності. Водночас для реалізації зазначених вимог необхідні певні дії у сфері ревізії підходів до змісту навчальних програм дисциплін, пов'язаних із забезпеченням сталого розвитку, а також педагогів і професорсько-викладацького складу, що викладають ці дисципліни.

Крім того, в документі наголошується на важливості надання навчальним закладам, особливо вищим навчальним закладам, у країнах, що розвиваються, з метою їх підтримки щодо проведення досліджень та інноваційних пошуків з проблематики сталого розвитку, в тому числі у сфері освіти, і розробки ними якісних та інноваційних програм у сфері розвитку підприємницьких і ділових навичок, професійно-технічної освіти на базі безперервної освіти для збільшення кількості спеціалістів, необхідних для виконання національних завдань у галузі сталого розвитку [6].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Зважаючи на вищевикладене, можна підсумувати, що завдання, поставлені перед державами (в тому числі Україною) за результатами Конференції Організації Об'єднаних Націй з питань сталого розвитку Ріо+20 у підсумковому документі “Майбутнє, якого ми прагнемо”, є логічним розвитком попередніх міжнародних конференцій. Водночас у сфері екологічної освіти держави мають зробити додаткові акценти на залученні додаткових цільових груп, а також забезпеченні якості такої освіти як невід'ємної складової сталого розвитку.

Список використаних джерел:

1. Національна парадигма сталого розвитку України / за заг. ред. Б. Є. Патона. – К. : Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України, 2012. – 72 с.
2. Элиас В. В. Образование в интересах устойчивого развития в международных документах и соглашениях / Элиас В. В. – М. : ЭКО-Согласие, 2005. – 142 с.
3. Висоцька О. Є. Освіта для сталого розвитку : науково-методичний посібник / Висоцька О. Є. – Дніпропетровськ : Роял Принт, 2011. – 200 с.
4. Хопкинс Ч. Руководство и рекомендации по переориентации педагогического образования на решение задач устойчивого развития : технический документ № 2 / Чарлз Хопкинс, Розалин Маккеоун. – Париж : ЮНЕСКО. – 2005. – 85 с.
5. Програма дій. Порядок денний на XXI століття (Agenda 21). – К. : Інтелсфера, 2000. – 360 с.
6. Будущее, которого мы хотим [Электронный ресурс] : резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от 24.07.2012. – Режим доступа : <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/LTD/N12/436/90/PDF/N1243690.pdf?OpenElement>